

OBSERVAȚII ASUPRA NUMELOR (UNI)RELAȚIONALE

ISABELA NEDELCU

Universitatea din București

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

1. Nume unirela ionale vs nume multirela ionale

Sintagma *nume rela ionale* se folosește, în general, pentru a indica numele de rudenie și numele care desemnează un statut social sau profesional definit în raport cu un termen „corelativ”. Aceleași etichete pot să aibă însă, așa cum voi arăta, și alte nume, care prezintă caracteristici semantice și sintactice asemănătoare celor menționate mai sus.

La rigoare, se poate vorbi, cum face Bartning (1993), de nume *unirela ionale* și de nume *multirela ionale*, cele la care mă refer, fiind, desigur, unirela ionale. Autoarea citată arată că un nume este, în lectura prototipică, unirela ional sau multirela ional, în funcție de caracterul predictibil sau nepredictibil al relației semantice pe care o angajează cu alt nume.

Potrivit acestei clasificări, interpretez drept nume **unirela ionale** numele de rudenie (*frate, mamă, văr*) – acestea sunt numele relaționale tipice – numele care denumesc un statut social (*prieten, vecin*) sau profesional (*vânzător, ef, subaltern*), numele care desemnează partea (*parte, fragment, segment; mână*, în raport cu *corp, acoperi*, în raport cu *casă, minut*, în raport cu *oră*). Toate aceste nume induc tipul de relație în care intră: de rudenie, social sau profesional, parte – întreg.

Cum ar fi în alte părți (vezi Nedelcu 2009: 72), pe lângă tipurile de nume enumerate, se comportă ca numele unirela ionale și nume de posesor precum *proprietar, stăpân, fermier, patron*, întrucât acestea „evocă” obiectul posedat.

Pot fi asimilate, de asemenea, clasei numelor (uni)relaționale nume de agent obținute prin nominalizare precum *cunoscător, distribuitor, distrugător*, adică nume deverbale indicând persoane. Acestea se definesc în raport cu un complement intern moștenit de la verb: *cunoscător al operei eminesciene, distribuitor al pachetelor, distrugătorul cerealelor*.

În afara listei de nume indicate, care lexical sunt (uni)relaționale, definindu-se în cadrul unei relații cu termenul „corelativ”, și altele pot să se comporte într-un mod similar lor, dar numai contextual. În această idee, Herslund (1996: 37) afirmă că „s-ar putea, la limită, susține că orice cuvânt, într-un context dat, este susceptibil de o utilizare relațională” și dă ca exemplu fr. *femme* „care este când relațional („femeie a, soție”), când absolut („adult uman de sex feminin”)”.

Legătura strânsă, predictibilă, dintre două nume se „traduce” prin faptul că unul, cel unirela ional, se construiește, de obicei, cu un complement – termenul „corelativ” (vezi *infra*, 2.).

Spre deosebire de numele unirela ionale, cele **multirela ionale** intră în diverse relații semantice, tipul de relație semantică fiind determinat în mai mare măsură de cel lalt termen (N₂) în cadrul GN complex. Astfel, un nume multirela ional precum *vioară* poate intra într-o relație locativ (*vioara din col*), într-o relație temporală (*vioara din copilărie*), într-o relație de posesie (*vioara Mariei*).

În continuare mă voi referi în special la numele relaționale propriu-zise (nu la cele derivate sau contextual relaționale), urmărind condițiile presupuse de numele unirelaționale, implicit, de complementul lor, când apar în pozițiile sintactice de argument sau de predicat. Așa cum se va vedea, restricțiile sintactice la care se supun numele relaționale dau seamă de diferențele dintre subtipurile semantice de nume relaționale: simetrice sau asimetrice.

2. Complementul numelor (uni)relaționale

2.1. Explicarea sau neexplicarea complementului

Pentru unele dintre numele unirelaționale, explicarea complementului, reprezentând termenul corelativ, este **obligatorie**, cel puțin în anumite contexte:

- (1) ??Îl vedem pe frate. (dar *Îl vedem pe fratele lor/al meu/al Ioanei.*)
- (2) ?Fratele este acasă.¹
- (3) *El este un frate. (dar *El este un frate al meu/al Ioanei.*)
- (4) *Ion este vecin.
- (5) *Ion este coleg.
- (6) *Perioada aceea este o parte. (dar *Perioada aceea este o parte a vieții mele.*)
- (7) *Am mers suraș partea. (dar *Am mers suraș partea ta.*)

Fillmore (1968) caracterizează relațiile implicând numele de rudenie și numele care desemnează partea drept relații de *posesie inalienabilă*. În acest sens, se poate spune că și în exemplele (1)–(7) caracterul „inalienabil” explică explicarea obligatorie a complementului.

Alte nume relaționale acceptate, în anumite contexte, **neexplicarea complementului**:

- (8) *Îl vedem pe vânzător.*
- (9) *Ion este ef.*
- (10) *Îmi prezintă un coleg.*

În situațiile în care complementul poate lipsi, acesta se subînțelege din contextul lingvistic sau extralingvistic:

- (11) *Am avut pe drum un accident cu mașina. Pur și simplu roata a căzut și ne-am trezit într-un an.*
- (12) *Acum merg la vecin ca să îi dau un plic (i.e. vecinul meu).*

Când recuperarea se face din contextul lingvistic, între numele relaționale și termenul „corelativ” se poate stabili o relație anaforică asociativă:

- (13) *Stiloul nu mai scrie. Peni a scris-a stricat.*
- (14) *Am cumpărat o bijuterie. Metalul este prețios.*

După cum se vede, într-o anaforică asociativă, anaforicul (reprezentând termenul „corelativ”) este articulat hotărât (vezi, în exemplele (13)–(14), *peni a, metalul*), neavând

¹ Un exemplu precum cel de la (2) se întâlnește, însă nu este literar.

nevoie de un marcator anaforic (genitiv sau posesiv), întrucât legătura dintre cele două nume este prestabilită¹.

Se pot distinge câteva situații în care exprimarea complementului nu este obligatorie.

(a) Uneori, prezența unui modificator poate suplini exprimarea complementului:

- (15) *Fratele bun este Mihai.*
- (16) *Ion este un văr bun.*
- (17) *El este (un) frate bun.*
- (18) *Am mers surtat partea care trebuia vândută.*

(b) Neexprimarea complementului este favorizată și de apariția numelui relațional în poziție predicativă, poziție în care numele relațional se asociază cu citirea predicativă, categorizant:

- (19) *Ion a devenit tată.*
- (20) *Dacă ar fi fost frate, însuși bunicul ar fi fost verișor primar al Ralușii.*
(internet)
- (21) *Acesta este (un) nas.*

(c) Față de numele deverbale indicate mai sus (*cunoscător, distribuitor, distrugător*), care necesită exprimarea complementului pentru a preciza referentul, alte nume deverbale acceptă neexprimarea termenului „corelativ”, întrucât legătura cu celălalt termen fie este univoc (*fumător al igurilor, cititor al ceva scris*), fie a cunoscut o relativă specializare:

- (22) *Interpretul/Compozitorul ne-a uimit cu talentul său.*
Interpretul/Compozitorul melodiilor ne-a uimit cu talentul său.

(d) Pe lângă situațiile prezentate până aici, de neexprimare a complementului, menționăm și enunțurile generice din care complementul numelui relațional poate lipsi:

- (23) *Un tată este responsabil.*
- (24) *Fratele e frate.*

2.2. Restricții de articulare a numelor relaționale în contexte fără complement exprimat

În contextele fără complement exprimat, numele relaționale se supun unor restricții de articulare.

Astfel, numele relaționale unice nu sunt compatibile cu articularea nehotărâtă. Comparăm exemplele (25)–(27) cu (28)–(29):

- (25) **El are un tată.*
- (26) **El este un tată.*
- (27) **El are un cap.*
- (28) *El are un coleg.*
- (29) *El este un coleg.*

¹ Pentru anafora asociativă vezi Kleiber (2001).

Dacă înș numelui relațional unic i se ata ează un modificator sau dacă modificatorul este subîn eles, articolul nehot rât este acceptat, pentru c se anulează condi ia unicității:

- (30) *El are un tat darnic.*
- (31) *El are un tat !...*
- (32) *El are un cap bun.*
- (33) *El are un cap!...*

Când referin a este arbitrar , este posibil exprimarea numelui (uni)relațional cu articol nehot rât chiar i f r modificator:

- (34) *Profesorul a cerut s participe i un tat la discu iile cu elevii.*
- (35) *Ion poate s conduc ma ina cu o mân .*

În pozi ia de argument, numele (uni)relațional poate apărea f r determinant, având, prin urmare, distribu ia unor „bare nouns”:

- (36) *El are tat .*
- (37) *El are ef.*

2.3. Complementul realizat ca GPrep cu centru prepozi ia cu

Nu toate numele (uni)relaționale accept complementul prepozițional. Ocuren a GPrep cu centru prepozi ia cu r spunde unei restric ii semantice – termenul „corelativ” trebuie s fie de acela i rang cu numele relațional:

- (38) *Ion e v r/cumnat/vecin/prieten/coleș cu Gheorghe.*

În func ie de restric ia semantic menționat , numele relaționale sunt **simetrice** sau **asimetrice**. Simetria termenilor implica i este probat prin faptul c sunt inter anjabili (vezi în (39)) i pot fi reda i ca un plural sau ca o structur coordonat (vezi construc ia (40))¹:

- (39) *Ion este vecin cu Gheorghe – Gheorghe este vecin cu Ion.*
- (40) *Ion este frate cu Gheorghe Ei sunt fra i/Ion i Gheorghe sunt fra i.*

Numele relaționale care se situează într-o ierarhie (*subaltern, ef, unchi, bunic*) sunt asimetrice:

- (41) **Ion e unchi cu Gheorghe.*
- (42) **Ion e bunic cu mine.*

Pentru c apar în unei rela ii de incluziune, deci de subordonare, numele care desemnează partea, sunt, de asemenea, asimetrice:

- (43) **parte cu...*
- (44) **mân cu...*

¹ Numele relaționale *so – so ie*, de i r spund testului de a fi reda i printr-un plural sau printr-o structur coordonat , nu accept complementul GPrep în *cu*: **Ion e so cu Maria*. (dar *Ei / Ion i Maria sunt so i*.)

Complementul GPrep cu centru *cu* apare numai când numele relațional este în poziție predicativ¹:

- (45) *Ion este cumnat cu Gheorghe.*
- (46) *Toi se dau prieteni cu tine.*
- (47) *Reporterul a stat de vorbă cu câiva angajați, colegi cu persoana dată în urmărire.*

Când numele relațional se află în poziție argumentală, GPrep este exclus:

- (48) **A fost invitat un prieten cu Maria.*
- (49) **A fost invitat prietenul cu Maria.*
- (50) **Au fost invitați prietenii/niște prieteni cu Maria.*

Faptul că numele relațional apare numai în poziție predicativă când are un complement GPrep presupune că numele centru să fie nearticulat. Să se compare exemplul (51) cu (52)–(54):

- (51) *Ion este vorba cu Gheorghe.*
- (52) **Ion este un cumnat cu Gheorghe.*
- (53) **Ion este prietenul cu Gheorghe.*
- (54) **Ei sunt prietenii cu Maria.*

2.4. Complementul realizat ca genitiv sau ca posesiv

Genitivul și posesivul, indicând termenul „corelativ”, sunt echivalenți semantic, prin urmare sunt substituibili: *fata ei/Mariei/sa*.

Un statut sintactic diferit de al genitivului are complementul posesiv în asociere cu un nume de rudenie nearticulat (*cumnat -mea, nor -sa, fiică -sa, taică -tata*). În astfel de construcții, posesivul are rol de determinant.

Realizarea complementului prin genitiv cere, în mod obișnuit, ca numele relațional să fie însoțit de un determinant, la fel ca în cazul construcțiilor cu nume nerelacionale²:

- (55) *L-am întâlnit pe prietenul lui Mihai.*
- (56) *I-am cunoscut pe prietenii lui Mihai.*
- (57) *Naratorul din prima novelă (Marea Roșie) este un vorbitor al procurorului Tica.*
(internet)
- (58) *Mi-au recomandat acest film niște prieteni ai lui Mihai.*

Potrivit analizei făcute de Dobrovie-Sorin (2001: 217), care arată că o funcție este prin definiție o relație, prin urmare analiza funcțională este relevantă pentru numele relaționale, denotația GN care încastrează un genitiv se calculează prin aplicarea unei funcții individului X denotat de genitiv. Astfel, conform acestei analize, denotația întregului GN este un individ Y care este asociat individului X printr-o funcție. De exemplu, denotația unui grup precum *prietenul lui Mihai* se calculează prin aplicarea funcției *prietenul lui* individului denotat prin

¹ Constatarea este făcută de Giurgea (2006).

² Genitivul simplu, *fratral*, cere obligatoriu un regent articulat definit; așa cum a arătat Grosu (1988) – apud Dobrovie-Sorin (2001: 214) –, cazul genitiv este atribuit de articolul definit.

Mihai. Referențial GN care încastreaz genitivul este un individ Y – *prietenul lui Mihai* –, care este asociat individului *Mihai* prin func ia *prietenul lui*:

(59) *prietenul lui Mihai* y = f(x), unde f = *prietenul lui* i x = *Mihai*

Se înregistreaz îns i contexte în care numele regent nu este articulat i este urmat de un genitiv (obligatoriu cu *al*):

(60) *Pu ini dintre ei nu sunt profesori, dar sper s devin sau sunt prieteni ai profesorilor.* (internet)

(61) [...] *un membru al biroului electoral al sec iei de votare 49 din cadrul Liceului de Arte „ tefan Luchian” din municipiu este frate al unuia dintre candida ii PSD la postul de deputat.* (internet)

(62) *Dac somnul este frate al mor ii atunci quartetul meu cânt adormirea.* (internet)

În aceste ultime trei exemple, lipsa articolului se asociaz cu denota ia de tip proprietate, nu individ, a grupului nume rela ional + genitiv.

2.5. Complementul realizat ca dativ

Numele de rudenie sau cele care indic un statut profesional se pot construi, rar, i cu un dativ (a a-numitul „dativ adnominal”):

(63) *Ion este frate/v r/cumnat lui Gheorghe.*

(64) *domn rii Române ti.*

În construc iile (învechite (ca (64)) sau populare) cu un complement realizat ca dativ adnominal, numele rela ional nu poate fi articulat¹:

(65) **Ion este un frate lui Gheorghe.*

3. Construc ii ternare posesive con inând nume rela ionale

3.1. Construc ia cu dativ posesiv

Numele rela ionale pot ap rea în construc ii ternare con inând un dativ posesiv care exprim termenul „corelativ”.

În astfel de construc ii, numele rela ionale se supun unor restric ii de articulare în func ie de verbul prezent în structura ternar . S se compare exemplele (66)–(68) cu (69)–(71):

(66) *Mi-au venit în vizit ni te veri.*

(67) *i-ai ajutat prietenul/vecinul.*

(68) *i-a educat bine copiii.*

(69) *Ion îmi este/vine v r (mie).*

(70) **Ion îmi este/vine un v r (mie).*

(71) **Ion îmi este/vine v rul (mie).*

¹ Rar, la limita acceptabilit ii, dac numele rela ional este urmat de un modifcator, acesta poate fi articulat: *Înseamn c veri orul primar Raluc i era fratele sau cumnatul unui bunic al lui Marius Cristian Iura cu.* (internet)

În exemplele (70)–(71), cu verbul copulativ *a fi*, lectura numelui de rudenie nu este referențial, ci predicativ, iar acest lucru se corelează cu imposibilitatea ca numele să fie însoțit de determinant (și, implicit, cu neexprimarea complementului numelui). În schimb, în exemplul (69), lipsa determinantului se asociază cu lectura predicativă.

Prin intermediul acestui tip de construcție ternară, numele unirelaționale desemnând partea stabilesc împreună cu dativului posesiv o relație specială de posesie inalienabilă:

- (72) *Îmi iuie urechile* (apud Rădulescu Sala 2005)
- (73) *Ion a ieșit repede din casă. Părușii era răvășit.*
- (74) *Clădirea i-a închis ușile cu nu mai puțin de un deceniu și jumătate în urmă.* (internet)

3.2. Construcția cu acuzativ („acuzativul posesiv”)

Construcția cu acuzativ posesiv se înregistrează numai în cazul numelor (uni)relaționale care indică partea, în cadrul unei relații de posesie inalienabilă¹:

- (75) *Mă doare capul.*
- (76) *Mă supără ochii.*

În astfel de construcții, întregul (posesorul) este obligatoriu un clitic, iar numele care exprimă partea este obligatoriu articulat. Articolul cade atunci când numele exprimând partea este complement al unei prepoziții, însă, sub aspectul definitivității, numele nearticulat nu este diferit de numele articulat:

- (77) *Te înșală inima.*
- (78) *Îl iau de umeri.* (apud Niculescu 2008²)

3.3. Construcția cu nominativ („nominativul posesiv”)

Numele relațional indicând o parte a corpului se poate afla în relație cu întregul, corpul, prin intermediul unui nominativ („nominativul posesiv”)³:

- (79) *Ion a ridicat mâna.*
- (80) *Ion întoarce capul.*

Cum arată Dobrovie-Sorin (2001: 220), la fel ca în franceză și spre deosebire de engleză, în română nu este acceptat într-o astfel de construcție genitivul sau posesivul:

- (81) a. **Ion a ridicat mâna lui.*
b. *J'ai levé la main.*
b'. *??J'ai levé ma main.*
c. **I raised the hand.*
c'. *I raised my hand.*

¹ Vezi Nedelcu (2009: 68–69).

² Vezi mai multe exemple la Niculescu (2008: 209–212).

³ Pentru analiza „nominativului posesiv” și pentru mai multe exemple, vezi Niculescu (2008: 213–230).

Când numele relaționale indică **persoane unice**, precum *mama, tata*, se poate stabili, de asemenea, o relație cu termenul „corelativ”, posesorul, cu ajutorul nominativului, fără a fi necesar un marcator posesiv (sau genitiv):

- (82) *Am văzut-o pe mama (mea).*
(83) *L-am ajutat pe tata (tatăl meu).*

Aceste construcții diferă de un exemplu precum (84), unde simpla articulare a numelui relațional nu este suficientă :

- (84) a. *L-a ajutat pe prietenul/vrăzărul său.*
b. **L-a ajutat pe prietenul/vrăzărul.*

4. Concluzii

(1) Tipul de complement – GPrep cu centru prepozițional *cu* sau genitiv/posesiv/dativ adnominal – depinde de sensul numelui relațional: simetric sau asimetric și de poziția sintactică pe care o ocupă numele relațional (numai în poziție predicativă numele relațional poate avea un complement GPrep).

(2) Exprimarea complementului numelui relațional depinde de poziția în care acesta se află (poziție predicativă sau argumentală), de prezența unui modifier (care poate suplina lipsa complementului), de tipul de referință (dacă referința este arbitrară, nu este necesară exprimarea complementului).

(3) În română, sunt trei tipuri de construcții ternare la care participă numele relaționale: cu dativ, cu acuzativ și cu nominativ cu valoare posesivă. Se detașează construcțiile cu nominativ prin aceea că întregul este exprimat obligatoriu printr-un nominal, față de celelalte construcții, unde termenul „corelativ” este indicat prin clitic.

(4) Restricțiile de articulare ale numelor relaționale depind de poziția sintactică în care se află acestea (predicat sau argument) și, implicit, de tipul de referință cu care se asociază: individ, proprietate sau referință arbitrară.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Bach, Emmon, Robert T. Harms (eds.), 1968, *Universals in Linguistic Theory*, New York etc., Holt, Reinhart and Winston.
- Bartning, Inge, 1993, „La préposition *de* et les interprétations possibles des syntagmes nominaux complexes. Essai d'approche cognitive”, *Lexique*, 11, p. 163–191.
- Dobrovie-Sorin, Carmen, 2001, „Génitifs et déterminants”, în Kleiber, Laca, Tasmowski (eds.) 2001: 205–231.
- Fillmore, Charles, 1968, „The Case for Case”, în Bach, Harms (eds.) 1968: 1–88.
- Giurgea, Ion, 2007, „Nouns and symmetric relations”, *Bucharest Working Papers in Linguistics*, vol. III, 1, p. 46–55.
- Grosu, Alexandru, 1988, „On the Distribution of Genitive Phrases in Romanian”, *Linguistics*, 26, p. 931–949.
- Gușu Romalo, Valeria (coord.), 2005, *Gramatica limbii române (GALR)*, vol. I, II, Editura Academiei Române, București.
- Herslund, Michael, 1996, „Partitivité et possession inaliénable”, *Faits de langues*, 7, p. 33–42.
- Kleiber, Georges, 2001, *L'anaphore associative*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Kleiber, Georges, Brenda Laca, Liliane Tasmowski (eds.), 2001, *Typologie des groupes nominaux*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.

- Nedelcu, Isabela, 2009, *Categoria partitivului în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Niculescu, Dana, 2008, *Mijloace lingvistice de exprimare a posesiei în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Pan Dindelegan, Gabriela, 2005, „Numele predicativ”, în GALR II, p. 263–289.
- Sala Rădulescu, Marina, 2005, „Complementul posesiv”, în GALR II, p. 441–449.

Observations sur les noms (uni)relationnels

L’auteur décrit les traits des noms (uni)relationnels (noms qui désignent les relations de parenté, de voisinage ou des statuts sociaux ou professionnels), traits qui résultent de la relation obligatoire que ceux-ci établissent avec un terme „corrélatif”. Les aspects analysés concernent la lexicalisation/non-lexicalisation du complément (c’est-à-dire le terme „corrélatif”), les contraintes d’articulation, les restrictions auxquelles les noms relationnels sont soumis dans les positions d’argument ou de prédicat. D’habitude, les noms relationnels reçoivent un complément: soit un génitif, un possessif ou, plus rarement, un datif adnominal – *fratele lui Ion* „le frère de Jean”, *fratele s u* „son frère”, *frate lui Ion* „frère à Jean” –, soit un GPrép en *cu*, seulement si le nom relationnel est symétrique et il se trouve dans une position prédicative: *el este frate cu Ion* „il est frère avec Jean” vs **el este bunic cu Ion* „il est grand-père avec Jean”. Parfois, les noms relationnels apparaissent dans des constructions possessives contenant un datif clitique (*Ion îmi este v r* „Jean est mon cousin”), un accusatif clitique (*Mă doare capul* „J’ai mal à la tête”) ou un nominatif exprimé par un nom (*Jean a levé la main*).